

Xaşa və onun becərilməsi

Xaşa (*Onobrychis*) paxlalılar fəsiləsinə mənsub olub, əkinçilik sistemində geniş yayılmış və qədimdən becərilən paxlalı çoxillik yem bitkisi. Xaşa Qafqaz ərazisində X əsrdən becərməyə başlayıb. Əsasən Qafqazda, Ukraynada və Orta Asiyada 60-dan çox növü yayılmışdır. Azərbaycan ərazisində 22 növünə təsadüf edilir. Azərbaycanda əsasən Zaqafqaziya xaşa növü becərilir.

Xaşanın təsərrüfat əhəmiyyəti: Xaşa əkilib becərildiyi sahələr torpaq örtüyünə və onun şum altına müsbət təsir göstərir. Torpaqda baş verən eroziya və şoranlaşma prosesinin qarşısını alır, bəzi aqrobioloji proseslərin gedişini nizama salır. Təsərrüfatlarda ot tarlalı növbəli əkin sisteminin, müəyyən yaşıllaşdırma tədbirlərinin, yaşıl konveyer sisteminin həyata keçirilməsində və əkmə otların yaradılmasında həlledici rol oynayır.

Xaşanın yaşıl kütləsinin ən üstün cəhətlərindən biri də odur ki, yeyildikdən sonra heyvan orqanizmində köp (timpanit) əmələ gəlmir.

Xaşa qidalılığına görə yoncaya yaxındır, Onun 100 kq yaşıl kütləsində 22 yem vahidi, 3,1 kq həzm olunan protein, 6,5 qr karotin var.

Torpağın şum qatında yerləşən xaşa kökcüklərinin üzərində çoxlu kök yumrusu əmələ gəlir. Həmin yumrucuqların içərisində milyonlarla azot toplayan bakteriyalar (yəni azotabakterlər) olur. Bu bitki özündən əmələ gətirdiyi və topladığı kök ifrazları adlanan maddələr vasitəsi ilə torpaqda həll olunmayan birləşmələri çox asanlıqla həll olunan formaya salır ki, onlarda bitkilər tərəfindən tez mənimsənir. Xaşa əkini altında qalmış torpaq sahəsi alaq otlarından təmizlənir, özündən sonra əkilən bitkilərin məhsuldarlığının yüksəldilməsinə müsbət təsir göstərir.

Xaşa-əvəzsiz bal bitkisi. Çiçəklərində çoxlu nektar (şirə-bal daşıyıcı maddə) olduğu üçün arı ailələrindən ötrü əsil bal daşıyıcı bitki hesab olunur. Ona görə də arıçılıqla məşğul olan təsərrüfatlar üçün əsas və əvəzsiz bal bitkisi kimi şöhrət qazanmışdır. Respublikamızın qabaqcıl arıçılıq təsərrüfatlarının zəngin təcrübəsi göstərir ki, bir hektar xaşa sahəsində saxlanılan arı ailələri il ərzində 130-150 kq bal verir, həm də arıların xaşa çiçəyindən çəkdikləri bal yüksək keyfiyyətli və tamlı olur.

Xaşanın aqrotexnikası: Xaşa üçün ayrılan torpaq sahəsi alaqlarla mümkün qədər az zibillənən olmalıdır. Çünki xaşanın cücərtiləri zəif böyüyür və alaqlar onu ilk dövrlərdə üstələyir.

Növbəli əkində xaşanın səlafi payızlıq və yazlıq dənli taxıl, tərəvəz, bostan, texniki, yem və s. bitkiləri məqsədəuyğun hesab edilir. Torpağın əsas və səpinqabağı becərmə əməliyyatları sələflərdən asılı olaraq müəyyənləşdirilir. Şumdan sonra tarlada alağ otları əmələ gələn zamanı torpağı 10-12 sm dərinlikdə becərməklə alağ otlarını məhv etmək mümkündür. Aran zonasında, ağır mexaniki tərkibli torpaqlarda sahəni arata qoymaq çox əlverişlidir. Yüngül mexaniki tərkibli torpaqlarda isə səpsuvar aparmaq məsləhət görülür.

Dağ və dağətəyi bölgələrdə xaşa dəmyə şəraitində becərilir. Dağlıq və dağ ərazilərdə xaşa əkiləcək sahələrdə səlaf bitkiləri yığıldıqdan sonra bitki qalıqları sahədən kənarlaşdırılmalı və lazım gələrsə 5-8 sm dərinlikdə üzləmə aparılmalı, sonra isə ərazinin relyefinin maillik dərəcəsi 15%-də çox olmaması nəzərə alınmaqla 22-25 sm dərinliyində əsas şum əməliyyatı aparılmalıdır. Dağlıq ərazilərdə şumun dayaz aparılmasına səbəb bəzi ərazilərdə torpaq əmələ gətirən ana süxurların üzdə yerləşməsidir. Ümumiyyətlə, maili yamaclarda xaşa səpildikdə, eroziya prosesi baş verməməsi üçün əsas şum yamacın köndələn istiqamətində aparılmalıdır.

Yazda hava şəraitindən asılı olaraq torpaqda olan nəmliyi qorumaq məqsədilə sahədə pərşum aparılmalı və ya torpaq 12-15 sm dərinlikdə becərməlidir. Daha sonrakı torpaq becərmələri həmin sahədə alağ otlarını məhv etmək və ərazidə olan kəltənləri dağıtmaq məqsədilə aparılmalıdır. Səpin qabağı becərməni yumşaldıcı alətlər-çizel kultivator, diskli mala ilə aparmaqla bu alətlərin arxasına ziqzaq malada qoşmaq lazımdır.

Bütün xırda toxumlu bitkilərdə olduğu kimi torpağın səpinqabağı hazırlanmasında torpağın malalanması və hamarlanması əsas texnoloji proseslərdən biridir. Meşə-çöl dağətəyi bölgələrdə səpin norması olaraq hektara 80-100 kq (4-5 mln. ədəd cücərmə qabiliyyətli toxum) yüksək reproduksiyaçı xaşa toxumu səpmək lazımdır. Xaşa toxumunun basdırılma dərinliyi 3-4 sm-dir. Səpin günü toxumlar kölgədə rizotorfin və ammonium-molibdenatla (hektara 200 qram ammonium molibdenat) birlikdə işlənilməsi ot məhsuldarlığını hektardan 8 sentner artırır.

Xaşa şaxtaya, quraqlığa, xəstəlik və ziyanvericilərə qarşı davamlı, rütubətə dözümlü, suya tələbkardır. Ona görə də aran, dağətəyi və dağlıq zonalarda, hətta bəzən qışı sərt keçən rayonlarda da müvəffəqiyyətlə becərilir. Azərbaycanın bəzi zonalarda qışda 200C-dək şaxta olduqda belə bitki məhv olmur. Dəniz səviyyəsindən 2500-2800 m hündürlükdə də yaxşı inkişaf edir.

Xaşanın xəstəlik və zərərvericiləri: Xaşanın bir çox spesifik xəstəlik və zərərvericiləri vardır:

Unlu şəh. Yarpağı, gövdə və paxlaları zədələyir. Xəstəlik güclü inkişaf etmiş olarsa xaşanın toxum məhsulu 50%-ə qədər azalır.

Pas xəstəliyi. Yarpaq, gövdə, çiçək və paxlaları zədələyir. Əsasən erkən inkişaf dövründə qorxuludur. Bu xəstəlik bir neçə illik (köhnə əkin) əkinlərdə daha tez inkişaf etdiyindən, quru ot və xüsusən toxum məhsulu aşağı düşür.

Fuzarioz. Bitki xəstəliyə güclü tutulduqda yarpaqlar tökülür, gövdələr tünd darçını rəng alır. Göbələyin bəzi növləri bitkinin kökünü zədələyir, nəticədə çürümə prosesi baş verir. Bu göbələk əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etdikdə bitkiləri kütləvi surətdə məhv edir.

Mübarizə tədbirləri – Növbəli əkinin tətbiqi, əkin üçün sağlam və zədələnməmiş toxumlar seçmək, təzə tarlaları köhnələrdən aralı seçməli və xəstəliyə davamlı sortlardan istifadə etmək.

Xaşa toxumyeyəni – paxla və toxumları 30-50% -ə qədər zədələyir.

Xaşa evritoması – toxumun yumşaq yerinə yumurta qoyur. Yumurtadan əmələ gələn sürfələr toxumun içərisini yeyirlər.

Mübarizə tədbiri: zərərvericilərə davamlı sortların əkilməsi, toxumun diqqətlə təmizlənməsi və zədəli toxumların yandırılması. Xaşanın toxumları xaşa çiçəkyeyəni və xaşa tripsi ilə zədələndikdə kimyəvi preparatlardan istifadə etmək.

Xaşa otunun biçilməsi: Xaşa. ot üçün qönçələnmə fazasında və çiçəkləmənin başlanğıcında biçilir. Biçin torpaq səthindən 5-7 sm hündürlükdə aparılır. Növbəti biçin 8-10 sm hündürlüyündə həyata keçirilir. Bu zaman qışlama qabağı plastik kütlənin toplanması və qışda qarın saxlanmasına, növbəti ilin yazında xaşanın daha yaxşı inkişafına səbəb olur. Digər yığım texnologiyaları yoncada olduğu kimidir. Səpini vaxtında həyata keçirərək, düzgün aqrotexniki qulluqlar aparıldıqda xaşanın ot əkinlərini ildə orta hesabla rütubətlə təmin olunmuş dəmyə bölgələrdə 2 dəfə, qismən rütubətlə təmin olunmuş dəmyə bölgələrdə 1 dəfə və suvarılan aran rayonlarda 4 dəfə çalmaq mümkündür. Bu əkinlərdən orta hesabla 70-110 sen/ha quru ot məhsulu almaq olar.

Xaşanın Azərbaycanda rayonlaşdırılmış sortları: "Yerli Naxçıvan", "AzNİXİ-18", "AzNİXİ-74", "AzNİİKLİP-495".